

Ключові слова: міфологема Великого міста, готичний текст, страх перед невідомим, подорож до страшного місця.

Анотація

Статья посвящена изучению готической версии города в художественной прозе 1920-х на основе произведений малоизвестного украинского писателя Клема Полищука. Прослеживаются классические и новейшие подходы к готическим канонам в первой четверти XX века. Рассматривается мифологема Великого Города, обрисованная в сфере катастрофического сознания периода воен и революций. Подаются параллели литературных конструкций для отличия готических и других ситуаций с целью осознания факта существования украинской готической новеллы.

Ключевые слова: мифологема Великого города, готический текст, страх перед неизвестным, путешествие к страшному месту.

Summary

The article is devoted to the study of gothic version of city in artistic prose of 1920th on the basis of works of the not popular Ukrainian writer Clem Polischuk. The classic and newest approaches are traced near gothic canons in the first fourth of XX century. The mifologeme of the Great City is examined in the field of catastrophic consciousness of the military and revolutionary period. The parallels of literary constructions are given for the difference of gothic and other situations with the purpose of awareness of the fact of existence of the gothic revolutionary.

Keywords: the mifologeme of the Great city, gothic text, fear of unknown, travel to the frightful place.

УДК 82-311.4:821.111(73)+821.161.2

Дуброва О.В.,
аспірантка,
Бердянський державний
педагогічний університет

АРХЕТИП МІСТА У ЛІРИЦІ В. ВІТМЕНА ТА Б.-І. АНТОНИЧА

Художній доробок В. Вітмена та Б.-І. Антонича був породженням “межової” доби, наслідком рецепції поетами об’єктивної та суб’єктивної дійсності, тому аналіз архетипіки творів цих митців дає змогу розкрити багатовимірність їхніх художніх світів.

Вагомий внесок у вивчення творчості В. Вітмена належить Н. Абієвій, С. Бреславській, Т. Венедиктовій, В. Демецькій, В. Джеймсу, В. Коротичу, М. Мендельсону, Т. Михед, А. Старцеву, М. Стрісі, К. Чуковському. Своєрідність поетичної спадщини Б.-І. Антонича досліджувало чимало науковців, як-от: Ю. Андрухович, О. Буряк, Н. Варич, М. Ільницький, Ю. Ковалів, М. Новикова, Д. Павличко, О. Пономаренко, Б. Рубчак тощо.

Проте в архетипному зіставленні творчість В. Вітмена та Б.-І. Антонича ще не розглядалася. Тому, насамперед, у потребі нового прочитання поезій даних авторів та в розширенні погляду на їхню художню спадщину полягає актуальність обраної теми статті.

Слід зазначити, що символічними, а головно архетипними стало чимало наскрізних образів у ліриці американського та українського поетів – Дорога, Пісня, Вода, Земля, Трава, проте у даному дослідженні ми зосередили увагу саме на архетипові Міста, що має різноманітне смислове навантаження у творчості В. Вітмена та Б.-І. Антонича. Поети відчували органічну злитість із Містом, тому даний архетип існував для митців своєрідним критерієм їх цінностей: змалювання та зміна урбаністичних пейзажів відбувалися паралельно зі зміною відчуттів та настроєвості поетів.

У системі архетипів та символів, що випрацьовувалися упродовж історії культури, Місто займало особливе місце. Історично Місто завжди уявлялося, за словами Н. Позняк, “одним із центрів простору... І потойбічне, і земне місто є для архаїчного мислення віссю світу, що пов'язує верхню, середню та нижню сфери світобудови: Небо, Землю і Підземне царство. Таким чином, Місто є вертикальним каналом космічного зв'язку усього суцього. А на горизонталі Місто є центром світобудови і, значить, центром священної сили” [3, 177]. М. Новикова у свою чергу стверджувала, що Місто було свого роду “кам'яним замовлянням, кам'яним оберегом наших далеких предків” [4, 89].

Проте початок ери механізації, прогресу та торжества “залізних монстрів”, яким був ознаменований початок ХХ століття, призвів до руйнації цих передковічних, архаїчних міфів щодо священності Міста: його прадавній Космос був порушений і воно, у свою чергу, вже не могло виконувати своєї історичної функції – охоронної.

Проте, проаналізувавши особливості репрезентації архетипу Міста у творчості В. Вітмена та Б.-І. Антонича та з'ясувавши головні причини своєрідного функціонування даного архетипу у поетичному просторі, висновуємо, що головним для митців було, скориставшись думкою Т. Кононенко, саме “послідовне конструювання міста як простору міфологізування” [1], де американський та український поети вдало долали межі реальності, надаючи своєму Місту гнучких та мінливих характеристик.

Місто В. Вітмена та Місто Б.-І. Антонича знаходилися у бінарній опозиції Космос-Хаос. У американського поета даний архетип мав лише позитивні конотації (всесвітня гармонія, ідеальне утопічне суспільство): “Мені прсинився сон, я бачив місто, неприступне для нападу / всіх міст земної кулі,/ Мені снилося, що це було нове місто – Місто Друзів” [6, 62]. Для українського митця архетип Міста став уособленням Хаосу, чії “бруки, мури, цегли проза” [1, 59] допекли до нестями. Міський антураж Б.-І. Антонича наділено відверто негативними характеристиками, що передбачало руйнування попереднього, архаїчно-історичного уявлення про Місто. Він подавав візію міста, що вирізнялася грізними і водночас мертвими камінними пейзажами (“На зорях, мов на стінах, цвіль, черва, зелінка / й вогкість./ Обличчя в'язнів миє місяць синім і холодним сяйвом,/ аж обростуть за ніч, мов круглі пні, кошлатим мохом./ Підземних рік слизьке, примарне зілля, мокрі зорі / й змії” [1, 138]; “Від спеки місто важко дише,/ й чоло його шорстке й червоне / під

віялом нічної тиші / поволі стигне і холоне” [1, 134]), із прихованим за ними злом та убогістю, а головним для Б.-І. Антонича став мотив несумісності великого міста й людини, де “як віко скриню, ніч прикрила муравлисько міста,/ в долинах забуття ростуть гіркі мигдали сну./ На голови міщан злітають зорі, наче листя,/ у скорчах болю і багатства людський вир заснув”, й лише “старі перини, мокрі рожі і черва з книжок./ В радіостанції натхненний спікер накладає / на ночі грамофон холодний місяця кружок” [1, 202].

У Антоничевому Місті відсутні його першочергові, історично-сформовані характеристики – священний центр, світова вісь, сфера світобудови. Відбувається просте нагромадження окремих предметів та речей, які втратили взаємозв'язок. “Енергію життя тут, за словами Н. Позняк, змінює спокій смерті, що панує скрізь: від самогубства закоханих (“Балада про блакитну смерть”) – до кладовища автомобілів (“Мертві авта”), від “шовкової кулі горлорізів” – до тотального Апокаліпсису” [4, 182] (“Гримить підземний лоскіт здаля,/ Вдаряє в мури буря дзвонів,/ І місто котиться в провалля / під лопіт крил і мегафонів” [1, 202]). Хоча з іншого боку дослідниця зазначала, що Антоничеве Місто “з глибин міфічного часу нагадує Місто небесне, де кожна дія несе на собі відбиток священного дійства [4, 181], оперуючи цитатою: “Герої сходять з п'єдесталів, сиплються з пузонів іскри,/ і сонце на гарматі, й прапори музеїв,/ у вогні, і леви з прапорів рядами / йдуть маєстатичним містом,/ і іде мармуровий вождь на кучерявому коні” [1, 137].

У “закоханого у сонце дитвака” навіть місце сонячного світила займає місяць – “мертвий, місяць синій.../ над містом чорним та іскристим” [1, 109], “розіп'ятий на антенах” [1, 273], який “синім і холодним сяйвом” [1, 138] миє обличчя в'язнів. Антоничеве Антимісто руйнувало часопросторові межі, виходячи із реального часового Космосу, перетворюючись, як стверджує Н. Позняк, на “допотопну”, доісторичну “кам'яну пуцу” і, водночас, це Місто “кінця світу”, Апокаліпсису, місто “після-історії” [3, 182], де порушено усі сакральні та міжлюдські зв'язки (“Живуть під містом, наче у казках, кити,/ дельфіни і тритони / в густій і чорній, мов смола, воді, в страшних / пивницях сто,/ примарні папороті, грифи і затоплені комети,/ й дзвони./ – О пуцо з каменю, коли тебе змете новий потоп?” [1, 203]).

Місто Б.-І. Антонича, яке знаходилося “між небом і бетоном”, та стогнало “одним стоном, одним стоном / Місто, місто розікрите, розколисте та розмите” [1, 271], “титанський каміння та цементу тин” [1, 283], перетворилося на звалище викривлених, позбавлених будь-якого змісту уламків священних діянь і обрядів. “Вулична катеринка була колись не органчиком, а органом – музикою меси. Корчма у “світі недійсному” – трагічна пародія на родове застілля: ритуал єднання роду. П'яний плач “горлорізів” і “каспорців”-зломщиків – профанове таїнство сповіді (“знічев'я плачуть горлорізи і сповідаються горілці”). Лотарея з папугою – спустошена травестія старовинного вивідування долі. Навіть запах міського бензину дурманить, ніби слабка пам'ятка про пахкі речовини, вживані колись із ритуальною метою” [4, 91], – зазначає М. Новикова.

Місто В. Вітмена постало акцентовано ясным, сонячним, радісним, віталістично-насиченим. Кольористична парадигма вітменівського міста – жовто-гаряча, яскрава, що вселяла надію та силу на подальше гармонійне існування (“Всі міста, в які проникає світло й тепло, мені доступні” [6, 65]). Поет витворив власну, своєрідну урбаністичну парадигму образів, де ліричний герой не протиставляв себе містові, а зливався з ним (“Міські кахляні тротуари! Грейдер з міцними краями!.. / Ганки і брами! Поручні і залізні ґрати! / Вікна, ваша прозорість може так багато таїти! / Сходинки вгору і вниз! Високі склепіння! / Нескінченних тротуарів буре каміння! Втопані перехрестя! / Ви, гадаю, чимало всотали від тих, що черкалися вас, і нишком / те саме віддаєте нині мені” [6, 67]). Вітменівський ліричний герой зображений в органічній єдності з рухом міста, а бурхливий міський рух ставав відлунням, й більше – продовженням самого автора: “Юрби мужчин і жінок, вбрані в робочий одяг, які ви для мене / жадані! / Ідуть сотні і сотні на поромах додому, і всі жадані для мене / безмірно, більш, ніж ти думав,/ І ті, що роки по тому перетинатимуть води, значать для мене / більше, більше займатимуть місця, аніж ти думав” [6, 78].

Архетип Міста у В. Вітмена був маркований категорією “вічності”: у семіотичному просторі поетові вулиці міста, його мешканці були “постійними”, “вічними”, “невмирущими”, бо для самого митця “простір і час нічого не важать – віддаль нічого не важить,/ Я з вами, люди прийдешнього покоління і поколінь наступних,/ Те, що ти думаєш, дивлячись на ріку, думав і я,/ Так само, як будь-який з вас із юрби живої, був і я...” [6, 79].

У поезіях американського поета, де зустрічається образ Міста (“мого міста”, як зазначав сам В. Вітмен), часто спостерігався перехід від філософської сфери до буттєвої, до зображення соціальних подій. Вражає посилена увага В. Вітмена до простих мешканців американських міст, що виступали справжніми творцями сучасної митцю історії. Й життя кожного з них для американського поета ставало його власним життям: “Я актор, я акторка, виборець, політик./ Емігрант і вигнанець, злочинець на лаві підсудних,/ Той, хто слави зажив, і той, хто її заживе відсьогодні./ Заїка, красень мужчина чи неборак хворобливий” [6, 167].

Відтак урбаністичні мотиви, якими насичена поезія В. Вітмена, стали людським “фактором” Міста, що символізував звичайне повсякденне життя простих мешканців Америки. Деталізація поетом життя звичайної людини зроблена з метою довести, що кожна окрема “маленька” людина є невід’ємною частиною міста, нації, а, отже, й країни в цілому, бо “велике місто – те, в якому живуть найбільші чоловіки та жінки,/ і хай в ньому лише кілька жалюгідних халуп – воно найбільше / місто у світі” [6, 85].

Місто ж Б.-І. Антонича охарактеризоване відсутністю багатого кольорового гама (кольоровий мімезис міста – це чорний та його відтінки: “стовпи із попелу угору”, “мурів скупість взором”, “без сяйва навіть сонце сіре” [1, 144]; “над містом ширяють тіні” [1, 255]; “порожні сині площі в мряці золотистій” [1, 158]) та позначене одноманітністю, що пронизане, за словами Е. Циховської, “сірістю”, що у свою чергу

несе на собі подвійне семантичне значення – колір міста та синонім убогості” [2], у даному випадку – моральної “убогості” тогочасного суспільства: “...душі та тіла на терезах байдужних,/ а місто вінчане стягами перших заправ./ Кохаються й їдять, жадібно, заздо й товсто,/ і парафінову олію ллють в зужиті шлунки” [1, 262].

Проте у Б.-І. Антонича негативна рецепція Міста згодом поступилася позитивній – наступає просвітлення й вимальовується образ ідеального Міста. Ним стає “неземний Царгород – Царгород над заливом”, якому притаманна райська атрибутика – “тече дванадцять рік”; “вітрів дозорець” та невидимий “музики білий мур” оберігає це місто, тим самим відновлюючи одну із основних його функцій – охоронну; у цьому місті гармонійно співіснують “достойний лев, слаба людина й вірні зорі” [1, 139]. Це диво-Місто Б.-І. Антонича, за словами Н. Позняк, “стає втіленням мрії про вічну космічну гармонію, що знаменує собою рівновагу всіх сил природи і єднання мікро- і макрокосму” [4, 185].

Подібне пафосно-оптимістичне зображення Міста притаманне й творам В. Вітмена. Як конструкт творчої уяви образ Міста врешті-решт постає як образ Міста-утопії: “Я сотворю нерозлучні міста, що покладуть свої руки одне одному / на плечі,/ Міста, повні любов'ю товаришів,/ Повні мужньою любов'ю товаришів” [6, 54].

Відтак, перебуваючи у реальному хронотопі, ліричний герой митців поринав водночас в уявний простір, який ставав внутрішнім відображенням самих авторів, тому в зображенні архетипу Міста В. Вітмен та Б.-І. Антонич виходили за межі часу та простору, що досягалося за допомогою таких елементів, як мрія (В. Вітмен), спогад, занурення у минуле (Б.-І. Антонич).

Література

1. Антонич Богдан-Ігор. Велика гармонія (Модерністична поезія ХХ ст.). – 2-ге вид., допов. і переробл / Богдан-Ігор Антонич. – К., 2003. – 350 с.
2. Кононенко Т. Місто як текст: освоєння урбаністичного простору як ключ до творення тексту в романах А. Картер і Дж. Вінтерсон [Електронний ресурс] / Т. Кононенко. – Режим доступу : slovoichas.in.ua/_private/arhiv/2007/2007.7.5.htm.
3. Новикова М. Міфосвіт Антонича / М. Новикова // Сучасність. – 1992. – № 9. – С. 83–93.
4. Позняк Н. Архетип місті і лісу в міфопоетиці М. Ключова та Б.-І. Антонича // Ритуально-міфологічний підхід до інтерпретації тексту: збірник наукових праць / [за заг. ред. Л. О. Кисельової, П. Ю. Поберезкіної] / Н. Позняк. – К. : Інститут змісту і методів навчання. – 1998. – С. 176–186.
5. Циховська Е. Архетип міста у творчості Ю. Тувіма [Електронний ресурс] / Е. Циховська // Поезія Євгена Маланюка в контексті українсько-польських літературних зв'язків. – К., 2005. – 190 с. – укр. – Режим доступу : http://www.bdpu.org/philologicalfaculty/Ukr_zarub_lit/Tsihovska/dis/rtf.
6. Уїтмен Уолт. Листя трави / Уолт Уїтмен ; [пер. з англ.]. – К., 1969. – 150 с.

Анотація

У статті праналізована архетипіка творів В. Вітмена та Б.-І. Антонича, у центрі якої – архетип Міста. Розглянуто історичні функції архетипу, що знаходиться у бінарній опозиції Космос – Хаос і має різноманітне симслове навантаження, при цьому залишаючись головним ціннісним критерієм їх творчості.

Ключові слова: архетип, Місто, бінарна опозиція, Космос, Хаос, міфологічний простір, різноманітні конотації, кольоровий мімезис, хронотоп, утопія, урбаністичний пейзаж.

Аннотация

В статье рассмотрен архетипный пласт лирики У. Уитмена и Б.-И. Антоньча, в центре которого – архетип Города. Проанализированы исторические функции архетипа, находящегося в бинарной оппозиции Космос-Хаос, имеющего различную смысловую нагрузку, но при этом являющегося главным ценностным критерием их творчества.

Ключевые слова: архетип, Город, бинарная оппозиция, Космос, Хаос, мифологическое пространство, различные коннотации, цветовой мимезис, хронотоп, утопия, урбанистический пейзаж.

Summary

In the article the archetypal layer of W. Whitman's and B.-I. Antonych's lyrical poetry is considered, in the center of which is the archetype of City. The historical functions of archetype, being in binary opposition Space-Chaos, are analysed, having the different semantic meaning, but being the main valued criterion of their creation.

Keywords: archetype, City, binary opposition, Space, Chaos, mythological space, different connotations, colour mimezsis, time and space, Utopia, urbanism landscape.

УДК 84.4

Заверталюк Н.І.,
доктор філологічних наук,
Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара

ОБРАЗ МІСТА, ДЕ “ВСЕ НАВИВОРИТ”, ЯК ДОМІНАНТА КОНЦЕПЦІЇ СВІТУ В ПРОЗІ В. ДАНИЛЕНКА

Першу збірку своєї прози (2001) В. Даниленко озаглавив за назвою оповідання, яким вона відкривається, – “Місто Тіровиван”, друга частина якої є ретрансляцією авторської гри зі словом і екстрапольована на образ міста як концепт дегуманізованого цивілізаційного світу останнього десятиліття ХХ – поч. ХХІ століть. Читаючи слово “Тіровиван” справа наліво, отримуємо означення – “навиворіт”. Заявлений безпосередньо у тексті оповідання в запитанні “...а чому в Тіровивані **все навиворіт?**” [4, 11] (підкреслення моє – *Н.І.*), цей його зміст знаходить сюжетне й образне розкриття в діалозі двох співбесідників, різного віку і досвіду, та ситуації долі одного із них. Парадоксальність полягає в тому, що за своєю свідомістю, форми вираження якої, зрозуміло, відмінні, вони одностайні. В їхніх аксіологічних висловлюваннях постає образ міста конкретної епохи. Запитання (надто серйозне й багатозначне за своєю сутністю) вкладено в уста дитини, іронічно-шанобливо поіменованої – “Ліля Василівна”, дівчинки, яка ще не вміє самостійно підтягти штанці. Через запитання, через вередування дівчинки, вигадливі її вимоги (“пограти у місто Тіровиван” [4, 7] чи у тролейбуса і контролера, порохувати всіх павуків у кімнаті) проступають сентенції соціального змісту, що виразно оприявнюється в їх зіставленні із репліками і коментарями її співбесідника Цициповича, що, як і деталь – книга в його руках, засвідчують його інтелігентність та відповідну свідомість. Умотивування їх спілкування ситуаційне: баба пішла у своїх справах і на нього, свого квартиранта, залишила онуку. У їхній “розмові” та